

Bijleveld, Nikolaj, *Voor God, Volk en Vaderland. De plaats van de hervormde predikant binnen de nationale eenwordingsprocessen in Nederland in de eerste helft van de negentiende eeuw* (Dissertatie Groningen 2007; Delft: Eburon, 2007, 224 blz., € 24,99, ISBN 978 90 5972 209 5).

Nikolaj Bijleveld onderzocht de rol die predikanten tot 1850 speelden in de transformatie van Nederland tot een volwaardige natiestaat. Na een bondige uiteenzetting over de grote betekenis van godsdienst in de Bataafs-Franse tijd volgen verhelderende hoofdstukken over de wijze waarop onder koning Willem I de Hervormde kerk werd ingezet voor de eenwording van de nieuwe natie en hoe de leidende predikanten zich deze rol lieten aanleunen. Wat Bijleveld prachtig en overtuigend laat zien is dat er in deze beginjaren van het koninkrijk en van de Nederlandse Hervormde kerk sprake was van een symbiotische relatie tussen beide. De kerk vergrootte juist als verlengstuk van de seculiere overheid haar greep op het kerkvolk en had net als de staat alle belang bij het tegengaan van kerkelijke onrust en separatisme.

Het theoretische kader waarbinnen Bijleveld zijn exploraties verricht is eenduidig. Hij heeft een eenvoudigweg de gangbare interpretaties van de drie bekendste auteurs over nationalisme (Anderson, Gellner en Hobsbawm) overgenomen. Het ging in het proces van nationale eenwording in de eerste helft van de negentiende eeuw om een politieke modernisering in de richting van de vorming van de natiestaat, die met de definitieve scheiding van kerk en staat in 1848 voltoerd werd. Bijleveld plaatst alle referenties aan het verleden of aan het Nederlandse volk in predikantenpreken en andere bronnen binnen dit verloop van nationale eenwording. Deze krijgen daarmee een nationalistische lading. Bijleveld toont zo een tamelijk homogene predikantenstand die overtuigd was van zijn betekenis voor het verheffen der natie en niets naliet om de loyaliteit aan de Nederlandse natie onder het kerkvolk te stimuleren.

Echter, nergens stelt Bijleveld zich de vraag of

verwijzingen naar de Gouden Eeuw en het hanteren van begrippen als natie, volk en Oranje wel altijd refereren aan een behoefte tot identificatie met een politiek gedude natie. Zijn ze wel steeds in een vooruitgangs- en beschavingsperspectief te plaatsen? Op bladzijde 89 geeft de auteur aan dat de recente historiografie niet eenduidig is over de vraag of in het begin van de negentiende eeuw de idee van een protestantse natie wel leefde. Kan er niet net zo goed sprake zijn geweest van verwijzingen naar de eigen protestantse identiteit? Bijleveld heeft nergens verantwoord waarom hij een dergelijke ethno-symbolische benadering, zoals we die terugvinden in het werk van vooraanstaande nationalisme-theoretici als Anthony D. Smith en John Hutchinson, niet wenst te hanteren. Het is in dit licht veelbetekenend dat Bijleveld de Afscheiding van 1834 louter beschouwt vanuit het perspectief van de bedreigde eenheid van de natie en van de Hervormde kerk. Voor een analyse van het natiebesef van de afgescheidenen, die ook refereerden aan een nationaal-gereformeerd verleden, maar dan als rechtvaardiging van de scheurmaking, is geen plaats.

De twee mooiste hoofdstukken in het boek zijn gewijd aan het dagelijkse leven van de hervormde predikant, in het bijzonder aan de prediking en aan het bonte scala van buitenkerkelijke activiteiten die in verband stonden met het predikantschap. Dat versterking van het nationale vaderlandsbegrip een belangrijk element was in de hervormde prediking ten tijde van de stichting van het koninkrijk, de Belgische opstand in 1830 of de abdicatie van Willem I past nog wel binnen een perspectief van natievorming. Lastiger wordt dat al met de duiding van het element van zedelijke verheffing van het volk. Burgerlijke deugden waren in de ogen van velen een uiting van de godsdienstigheid van de Nederlander. Door de bevordering van de Nederlandse deugdzaamheid vanaf de kansel werd dan, in de visie van Bijleveld, ook bijgedragen aan de uitbouw van de natiestaat (124). Maar nergens blijkt dat het hier ging om méér dan godsdienstige retoriek, gericht op het versterken van godsdienstige en morele waarden, die niet

noodzakelijkerwijs in termen van natievorming hoefden te worden geduid.

Dat laatste geldt in nog sterkere mate voor de 'bezigheden aan het Predikants-ambt verbonden'. Centraal staan activiteiten ten behoeve van het onderwijs, in het genootschappelijk leven en in de pastorie. Bijleveld benadrukt hoe groot de greep van de Hervormde kerk op de school feitelijk was, en dat die greep verminderde als gevolg van de doorvoering van de scheiding van kerk en staat op onderwijsgebied. Tegenover de algemeen-christelijke volksschool kwamen de scholen van afgescheidenen en andere rechtzinnigen en katholieken te staan. Dat de leidende hervormde predikanten (tot 1842 ook vaak schoolinspecteur) hier niet blij mee waren laat zich raden, maar dan toch in de eerste plaats vanwege de afnemende greep van de hervormden op het onderwijs, en niet zozeer omdat de eenheid van de Nederlandse natie in het geding zou zijn. Ook de intensieve deelname van predikanten aan de vele culturele genootschappen en de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen valt niet zonder meer te duiden als een bijdrage aan de versterking van de natie. Dat gold nog wel voor de vele door predikanten opgestelde vaderlandslievende brochures en inzendingen op de befaamde wedstrijden van de wetenschappelijke genootschappen. Tegelijk maakt Bijleveld ook duidelijk dat als er op dit gebied al sprake was van nationale integratie, deze toch beperkt bleef tot de toegang tot een nationaal-wetenschappelijk podium.

Het meest overtuigend is Bijleveld als hij op bezoek gaat bij de plattelandspredikant. Dan maakt hij aan de hand van enkele voorbeelden aanschouwelijk hoe deze als expert in de landhouderkunde (een vak dat tot 1831 deel uitmaakte van het proponentenexamen) moderne landbouwmethoden verspreidde, het vaderlandse verleden tot leven bracht of de volkscultuur in kaart hielp brengen. Juist in de dorpspastorie, ver weg van de behartiging van de belangen van de predikantenstand, droegen predikanten bij aan het proces van modernisering en versterking van de natiestaat.

Bijleveld heeft een heldere, maar aanvechtbare

moderniseringstheze gehanteerd voor een bijzonder levendig en goed geschreven boek. Vanwege zijn stellingname is het een belangrijke bijdrage aan het debat over de Nederlandse natievorming. Door het bijeengebrachte materiaal is het een onmisbare bron voor de bestudering van het Nederlandse verleden vóór 1848.

DIRK JAN WOLFFRAM, RIJKSUNIVERSITEIT
GRONINGEN

Jensen, Lotte, *De verheerlijking van het verleden. Helden, literatuur en natievorming in de negentiende eeuw* (Nijmegen: Vantilt, 2008, 270 blz., € 22,50, ISBN 978 77503 92 8).

De eerste helft van de negentiende eeuw vormt een cruciale fase in het Europese proces van natievorming. De napoleontische aardverschuivingen gaan gepaard met de opkomst van het historisme, en ook in die landen die na 1815 het gedachtegoed van de Franse Revolutie afzweren zal een nationaal identiteitsbesef postvatten dat niet langer uitsluitend stoelt op het *ancien-régime*-ideaal van trouw aan de vorst en zijn dynastie, maar ook op de cultivering van gemeenschappelijke (nationale) herinneringen. Ook na Waterloo blijven bepaalde Franse exportproducten bepalend voor de Europese cultuur: het metrieke stelsel, de verstatelijking van onderwijs en wetenschap, het napoleontische rechtssysteem – en de gedachte dat de Grote Vaderlanders vereerd dienen te worden in zo iets als een Pantheon. Dat kan de vorm aannemen van een gebouw (zoals het Duitse Walhalla aan de Donau bij Regensburg), of anders van een canon die wordt uitgedragen middels onderwijs en leermiddelen (schoolplaten!), standbeelden en straatnaamgeving.

In dat proces van nationaal historisme speelt de literatuur (alook de beeldende kunsten, maar daarover gaat het nu even niet) een rol van bijzondere betekenis. Waar de geschiedschrijving meest-